

Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο από την προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους

Figurines in Northern Greece from Prehistory to Roman Times

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ | SCIENTIFIC SYMPOSIUM PROCEEDINGS

11-13.10.2018

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ | ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THESSALONIKI

Επιμέλεια

Ηλέκτρα Ζωγράφου
Αγγελική Κουκουβού
Ουρανία Πάλλη
Ευανθία Παπαδοπούλου

Edited by

Elektra Zografou
Angeliki Koukounou
Ourania Palli
Evanthia Papadopoulou

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού
HELLENIC REPUBLIC
Ministry of Culture

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ARCHAEOLOGICAL
MUSEUM
OF THESSALONIKI

Επιμέλεια

Ηλέκτρα Ζωγράφου, Αγγελική Κουκουβού,
Ουρανία Πάλλη & Ευανθία Παπαδοπούλου

Σχεδιασμός - γραφιστική επιμέλεια

Ρωξάνη Βλαχοπούλου & Μελαχρινή Χατζή

Edited by

Elektra Zografou, Angeliki Koukounou,
Ourania Palli & Evanthia Papadopoulou

Layout - Graphic Design

Roxanne Vlachopoulou & Melachrini Chatzi

Εκτύπωση | Printed by

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή οποιοδήποτε μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση, και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό, σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

The present work of intellectual property is protected by the provisions of Greek law (N 2121/1993, as it has been modified and is in effect today) and by the international conventions on intellectual property rights. Any manner, means (electronic, mechanic or other) or form of copy, photocopy, reproduction, lease or loan, translation, adaptation, or redistribution to the public, and the exploitation of the whole or part of this work in general, is strictly prohibited without prior permission in writing form from the publisher.

Έκδοση Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης αρ. 55

Archaeological Museum of Thessaloniki, publication no. 55

© 2024 ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

© 2024 Ministry of Culture - Archaeological Museum of Thessaloniki

Θεσσαλονίκη | Thessaloniki 2024

ISBN (SET) 978-960-9621-52-6

Vol. A [t. A] 978-960-9621-50-2

Vol. B [t. B] 978-960-9621-51-9

Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο από την προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους

Figurines in Northern Greece from Prehistory to Roman Times

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ | SCIENTIFIC SYMPOSIUM PROCEEDINGS

11-13.10.2018

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ | ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THESSALONIKI

Επιμέλεια

Ηλέκτρα Ζωγράφου
Αγγελική Κουκουβού
Ουρανία Πάλλη
Ευανθία Παπαδοπούλου

Edited by

Elektra Zografou
Angeliki Koukounou
Ourania Palli
Evanthia Papadopoulou

Συντονισμός διοργάνωσης

† Ευαγγελία Στεφανή, διευθύντρια ΑΜΘ

Επιστημονική Επιτροπή

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, δρ αρχαιολόγος/θεατρολόγος, επίτιμη γενική διευθύντρια αρχαιοτήτων ΥΠΠΟ

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, δρ αρχαιολόγος, επίτιμη έφορος αρχαιοτήτων

Arthur Muller, Professeur d'archéologie grecque, Université Lille 3

Σεμέλη Πινγιάτογλου, ομότιμη καθηγήτρια κλασικής αρχαιολογίας ΑΠΘ

Κατερίνα Ρωμιοπούλου, αρχαιολόγος, επίτιμη έφορος αρχαιοτήτων

† Ευαγγελία Στεφανή, δρ αρχαιολόγος, διευθύντρια ΑΜΘ

Κατερίνα Τζαναβάρη, δρ αρχαιολόγος

Οργανωτική Επιτροπή

Άννα Αρβανιτάκη, δρ αρχαιολόγος ΑΜΘ

Ηλέκτρα Ζωγράφου, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Αγγελική Κουκουβού, δρ αρχαιολόγος ΑΜΘ

Κατερίνα Μπεχτσή, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Ουρανία Πάλλη, αρχαιολόγος ΑΜΘ

Αγγελική Μονέδα, δρ ηλεκτρολόγος μηχανικός & μηχανικός Η/Υ ΑΜΘ

Ρωξάνη Βλαχοπούλου, γραφίστρια ΑΜΘ

Scientific Committee

Polyxeni Adam-Veleni, Dr. archaeologist/theatrolgist, Honorary General Director of Antiquities and Cultural Heritage

Maria Lilimpaki-Akamati, Dr. archaeologist, Honorary Ephor of Antiquities

Arthur Muller, Professeur d'archéologie grecque, membre senior de l'Institut universitaire de France, Université Lille 3

Semeli Pingiatoglou, Emeritus Professor of Classical archaeology, Aristotle University of Thessaloniki

Katerina Rhomiopoulou, archaeologist, Honorary Ephor of Antiquities

† Evangelia Stefani, Dr. archaeologist, Director of the AMTh

Katerina Tzanavari, Dr. Archaeologist

Organising Committee

Anna Arvanitaki, Dr. archaeologist, AMTh

Elektra Zografou, archaeologist, AMTh

Angeliki Koukounou, Dr. archaeologist, AMTh

Katerina Behtsi, archaeologist, AMTh

Ourania Palli, archaeologist, AMTh

Angeliki Moneda, Dr. electrical-engineer & computer engineer, AMTh

Roxani Vlachopoulou, graphic designer, AMTh

Στη Λιάνα Στεφανή

To Liana Stefani

Πρόλογος

Ηενασχόληση των τεχνιτών στην αρχαιότητα με την κατασκευή ειδωλίων έχει πολλαπλώς τεκμηριωθεί τόσο από τα ανασκαφικά δεδομένα όσο και από τις αρχαίες πηγές.

Ζητήματα αρχαιολογικής τεκμηρίωσης, τεχνικών κατασκευής, θρησκευτικής και κοινωνικής ερμηνείας αλλά και συζήτηση της σημασίας και της συμβολής των προϊόντων της κοροπλαστικής στην ιστορία της τέχνης έχουν απασχολήσει εδώ και δεκαετίες τους επιστήμονες που ασχολούνται με αυτούς τους ψίθυρους από πηλό.

Όπως η μελέτη κάθε τεκμηρίου της αρχαιότητας, έτσι και αυτή των ειδωλίων, προσέφερε, προσφέρει και θα συνεχίσει να προσφέρει μία απτή σύνδεση με το παρελθόν και να συνεισφέρει τόσο στην ανασύνθεση της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ιστορίας αλλά και των εξωτερικών σχέσεων των κοινοτήτων όσο και στη συζήτηση και ερμηνεία των τεχνολογικών ζητημάτων κατασκευής και διακόσμησής τους.

Το επιστημονικό συμπόσιο με τίτλο «Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο από την προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό», που διοργάνωσε το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης από τον Απρίλιο του 2017 έως τον Δεκέμβριο του 2018. Η δημοσίευση των πρακτικών του συνεδρίου έρχεται να προστεθεί στη βιβλιογραφία της αρχαίας κοροπλαστικής -μίας τέχνης χιλιετιών- και να συζητήσει όλα τα παραπάνω θέματα, λαμβάνοντας υπόψη τεκμηριωμένα ανασκαφικά δεδομένα από μία πλειάδα αρχαιολογικών θέσεων του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

Θερμά συγχαρητήρια οφείλονται σε όλους τους συντελεστές και εύχομαι η παρούσα έκδοση αφενός να αποτελέσει μία πολύτιμη συμβολή για τη γνώση της αρχαίας ελληνικής κοροπλαστικής, αφετέρου να δώσει το έναυσμα για νέες μελέτες και να οδηγήσει σε νέες συνθετικές εργασίες.

Δρ Αναστασία Γκαδόλου

Γενική Διευθύντρια Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης

Προλογικό σημείωμα

Αισθανόμαστε μεγάλη χαρά και ικανοποίηση για την έκδοση των πρακτικών του συμποσίου «Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο από την προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους» που κρατάτε στα χέρια σας.

Αφορμή για τη διοργάνωση ενός συμποσίου αφιερωμένου στα ειδώλια αποτέλεσε η περιοδική έκθεση «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό», η μεγαλύτερη μέχρι σήμερα έκθεση για την κοροπλαστική παραγωγή στην Ελλάδα, η οποία διοργανώθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης από τις 03.04.2017 έως τις 31.12.2018. Εξακόσια εβδομήντα (670) ειδώλια από τη βόρεια Ελλάδα, τα περισσότερα από τα οποία «συστήθηκαν» για πρώτη φορά στο κοινό, παρουσίασαν μια μικρογραφία του αρχαίου κόσμου φτιαγμένη από πηλό, μέσα από μια πολύπλευρη προσέγγιση. Οι θεματικές ενότητες της έκθεσης φώτισαν πτυχές του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, της τεχνολογίας, της ιδεολογίας και της πρόσληψης του κόσμου από τον άνθρωπο, από την 7η χιλιετία π.Χ. έως και τον 4ο αι. μ.Χ. Η έκθεση και ο αντίκτυπός της, τόσο στο ευρύ όσο και στο επιστημονικό κοινό, η εξάντληση του επιστημονικού καταλόγου που τη συνόδευε σε σύντομο χρονικό διάστημα και οι δημοσιεύσεις σχετικών άρθρων στη διεθνή επιστημονική κοινότητα κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη μιας επιστημονικής συνάντησης με θέμα την ιδιαίτερη αυτή κατηγορία αρχαίου τέχνηργου με επίκεντρο τη βόρεια Ελλάδα.

Το διεθνές επιστημονικό συμπόσιο πραγματοποιήθηκε από τις 11 έως τις 13 Οκτωβρίου 2018, στην αίθουσα Μανόλης Ανδρόνικος του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, με τη συμμετοχή 91 συνέδρων από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Οι 58 ατομικές και ομαδικές ανακοινώσεις κάλυψαν ευρύτατα και πολυσιδηρά πεδία της κοροπλαστικής παραγωγής, αντανakλώντας τη θεματική ποικιλία της εκθεσιακής προσέγγισης.

Παρουσιάστηκαν θέματα παραγωγής, εξειδίκευσης, οργάνωσης και χωροθέτησης εργαστηρίων, αλληλεπιδράσεις, μιμήσεις και εκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα σε περιοχές ή/και κέντρα παραγωγής. Εξετάστηκαν τα ειδώλια και η χρήση τους σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα (λατρευτικά, οικιστικά, ταφικά κ.ά.), κλειστά σύνολα, επιλεγμένοι εικονογραφικοί τύποι και η διασπορά τους. Δεν έλειψαν οι προσεγγίσεις που αφορούσαν στα θεωρητικά πεδία της ιδεολογίας και του συμβολισμού, στην ιστορία της έρευνας και στη διερεύνηση των κοινωνικών ταυτοτήτων, αλλά και στη συμβολή της αρχαιομετρίας, της επιστήμης της συντήρησης και των νέων τεχνολογιών στη μελέτη των ειδωλίων. Έγιναν γνωστά εξαιρετικά ενδιαφέροντα αδημοσίευτα ευρήματα πρόσφατων ανασκαφών, ενώ παλαιότερες απόψεις επανεξετάστηκαν και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αναθεωρήθηκαν υπό το πρίσμα νέων δεδομένων. Τόσο οι ανακοινώσεις όσο και οι συζητήσεις που διεξήχθησαν έδωσαν την ευκαιρία για γόνιμο επιστημονικό διάλογο και προβληματισμό. Πολλές παρουσιάσεις είναι διαθέσιμες διαδικτυακά στο κανάλι του ΑΜΘ στο YouTube. <https://shorturl.at/8TxBc>

Ως παράλληλη δράση, διοργανώθηκε «Πειραματικό Εργαστήριο Κοροπλαστικής» με τη συμμετοχή 27 προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Μουσειολογίας, Συντήρησης και Καλών Τεχνών, ενώ η παρακολούθησή του ήταν ανοιχτή για τους συνέδρους και το κοινό. Οι συμμετέχοντες, υπό την εποπτεία και καθοδήγηση των κεραμιστών Γιώργου Βαβάτση και Κώστα Καρακίτσου και σε άμεση συνεργασία με συντηρητές και αρχαιολόγους του ΑΜΘ, είχαν την ευκαιρία να δραστηριοποιηθούν ενεργά σε μια πειραματική προσέγγιση όλων των σταδίων παραγωγής πήλινων ειδωλίων: κατασκευή με τη χρήση πήλινων μπτρών, κόσμηση (από το στάδιο της επίχρισης μέχρι και αυτό της επιζωγράφισης) και όπτηση σε κεραμικό κλίβανο, που βρίσκεται στην αυλή του μουσείου και

κατασκευάστηκε το 2014 σύμφωνα με τα πρότυπα αρχαίων κεραμικών κλιβάνων. Ακολούθησε εκδρομή στα Αρχαιολογικά Μουσεία Βέροιας και Πέλλας, γνωστά για τις σημαντικές συλλογές ειδωλίων που φιλοξενούν.

Το συμπόσιο και οι παράλληλες δράσεις του εντάχθηκαν στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018, μιας πρωτοβουλίας του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για τη δημοσίευση των πενήντα πέντε μελετών στα πρακτικά της συνάντησης επιλέχθηκε η οργάνωσή τους σύμφωνα με τους άξονες και τις θεματικές ενότητες της εκθεσιακής παρουσίασής τους, με ορισμένες ενδιαφέρουσες προσθήκες:

I. Προϊστορία, II. Ιστορικοί χρόνοι (ερμηνευτικές προσεγγίσεις, εργαστήρια, ειδώλια και λατρεία, τα ειδώλια σε οικισμούς, τα ειδώλια στα νεκροταφεία), III. Συντήρηση, αποκατάσταση και αρχαιομετρικές έρευνες ειδωλίων.

Ελπίζουμε ότι η έκδοση των πρακτικών θα προσφέρει ένα γόνιμο έδαφος για περαιτέρω προβληματισμό, θα συμβάλει στη διάχυση της γνώσης και θα εμπλουτίσει βιβλιογραφικά την έρευνα της κοροπλαστικής παραγωγής, έναν τομέα που συγκεντρώνει τα τελευταία χρόνια διεθνώς το έντονο ενδιαφέρον των μελετητών.

Η έκδοση των πρακτικών του συμποσίου αποτέλεσε, επίσης, την ιδανικότερη συνέχεια της συνέργειας που αναπτύχθηκε ανάμεσα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και στις δεκαεπτά Εφορείες Αρχαιοτήτων, που συμμετείχαν με δανεισμό αντικειμένων στην έκθεση «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό». Μια συνέργεια που προωθεί την επιστημονική έρευνα, ένα πολύ σημαντικό πεδίο της δραστηριότητας των αρχαιολόγων της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, παράλληλα με το έργο της προστασίας των αρχαιοτήτων που επιτελούν.

Τόσο το συμπόσιο όσο και η παρούσα έκδοση δεν θα είχαν βρει τον δρόμο της υλοποίησης χωρίς ένα πλέγμα ανθρώπων που υποστήριξε όλα τα στάδια πραγματοποίησής τους από την αρχική ιδέα έως την ολοκλήρωση, και στους οποίους απευθύνουμε τις πιο θερμές μας ευχαριστίες. Τα διακεκριμένα μέλη της επιστημονικής επιτροπής επέδρασαν καταλυτικά στη σύνθεση του περιεχομένου του συμποσίου και βοήθησαν άμεσα και έμμεσα σε κάθε βήμα αυτής της προσπάθειας. Οι συνάδελφοι που συμμετείχαν με ανακοινώσεις μοιράστηκαν με ενθουσιασμό το επιστημονικό τους έργο. Η οργανωτική επιτροπή και οι εθελοντές φοιτητές του Τμήματος Αρχαιολογίας του ΑΠΘ συνέδραμαν με όλες τους τις δυνάμεις για την άψογη διεξαγωγή του συμποσίου.

Τέλος, θέλουμε να σταθούμε με σεβασμό μπροστά στη μνήμη της Ευαγγελίας Στεφανή, της δικής μας Λιάνας, και να της αφιερώσουμε αυτή την έκδοση, επιστέγασμα μιας έκθεσης και ενός συμποσίου που αποτέλεσαν δικές της ιδέες. Ο ενθουσιασμός, η ζωντάνια, η εργατικότητα, η επιστημονική αφοσίωση και η αγάπη της για την αρχαιολογία και «το μουσείο μας», όπως αποκαλούσε το ΑΜΘ έως την ύστατη στιγμή, ήταν και θα παραμείνουν έμπνευση στο έργο μας, κάνοντας μας αυστηρούς στην επιστημονική βάση και τρυφερούς στην ομορφιά του αρχαίου κόσμου που έχουμε την ευτυχία να αγγίζουμε πρώτοι.

Οι επιμελήτριες
Ηλέκτρα Ζωγράφου, Αγγελική Κουκουβού, Ουρανία Πάλλη & Ευανθία Παπαδοπούλου

Στιγμιότυπα συνεδρίου/Symposium snapshots

Κατάλογος Συμμετεχόντων

Αγγέλη Ανθή

Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων
Πρέβεζας
aaggeli@culture.gr

Αδάμ-Βελένη Πολυξένη

Δρ Αρχαιολόγος/Θεατρολόγος
Επίτιμη Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
pveleni@gmail.com

Αθανασιάδου Σοφία

Συντηρήτρια
sathanasiadou@culture.gr

Ακαμάτης Νίκος

Δρ Αρχαιολόγος
Ακαδημία Αθηνών
nikakamatis@hotmail.com

Αλλαμανή Βικτώρια

Δρ Αρχαιολόγος
victoriaallamani@hotmail.com

Αναγνωστοπούλου Κατερίνα

Δρ Αρχαιολόγος
katanagno@yahoo.gr

Ασλάνης Ιωάννης

Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
iaslanis@eie.gr

Αχειλαρά Λίλιαν

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
acheilara@yahoo.gr

Βαβλιάκης Γεώργιος

Αρχαιολόγος
gvavliakis@yahoo.com

Βαϊοπούλου Μαρία

Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων
Καρδίτσας
mvaiorou@culture.gr

Βάλλα Μαγδαληνή

Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας
Θεσσαλονίκης
mvalla@culture.gr

Βασιλειάδου Αθηνά

Χημικός
ecclesiasticalrelics@gmail.com

Βασιλειάδου Ιωάννα

Δρ Αρχαιολόγος
Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό ΑΠΘ
ivasil@hist.auth.gr

Βασιλικούδης Νικόλαος

Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων
nvasilikoudis@culture.gr

Βιβντένκο Σβετλάνα

Χημικός
Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας
Θεσσαλονίκης
svivntenko@culture.gr

Βιολατζής Μιχαήλ

Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης
Θεσσαλονίκης
mviolatzis@culture.gr

Γεωργιάδης Φώτης

Δρ Αρχαιολόγος
Προϊστάμενος Τμήματος Βορείου Ελλάδος
Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας
fgeorgiadis@culture.gr

Γεωργιάδου Γεωργία

Αρχαιολόγος
georgia_georgiadou@hotmail.com

Γεωργούλας Γεώργιος

Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων
g.georgoulas@culture.gr

Δημητρακοπούλου Βασιλεία

Δρ Αρχαιολόγος
vassia7@gmail.com

Δημουλά Αναστασία

Δρ Αρχαιολόγος
Μεταδιδακτορική ερευνητρια ΑΠΘ
adimoula@hist.auth.gr

Δρούγου Στέλλα

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Καθηγήτρια Κλασικής
Αρχαιολογίας ΑΠΘ
drougou@hist.auth.gr

Darcque Pascal

Διευθυντής Ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα
Ερευνών Γαλλίας
pascal.darcque@cnrs.fr

Ευστρατίου Νίκος

Ομότιμος Καθηγητής Προϊστορικής
Αρχαιολογίας ΑΠΘ
efstrati@hist.auth.gr

Ζωγράφου Ηλέκτρα

Αρχαιολόγος ΑΜΘ
izografou@culture.gr

Θάνος Αργύρης

Συντηρητής
Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας
Θεσσαλονίκης
athanos@culture.gr

Θεοδώρου Δήμητρα

Αρχαιολόγος
theodimitra@yahoo.gr

Ιερεμίας Στέλιος

Δρ Αρχαιολόγος
stelios_ieremias@hotmail.com

Καϊκα Ζωή

Αρχαιολόγος
zozzkaika@hotmail.com

Καλλιντζή Κωνσταντίνα

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
ckallintzi@gmail.com

Καραγιαννόπουλος Χρήστος

Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων
Καρδίτσας
karagiannxr@cyta.gr

Καραμήτρου-Μεντεσιδη Γεωργία

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
geokaramitrou@gmail.com

Κατσαδήμα Ιουλία

Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων
ikatsadima@culture.gr

Κατσιφας Χρήστος

Χημικός, ΑΜΘ
chkatsifas@culture.g

Κοκκινίδου Δήμητρα

Δρ Αρχαιολόγος
dimkokki@otenet.gr

Κουκουβού Αγγελική

Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Τμήματος Εκθέσεων,
Επικοινωνίας & Εκπαίδευσης ΑΜΘ
akoukounou@culture.gr

Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χάιδω

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
ckoukouli@gmail.com

Λαμπροθανάση Ελένη

Αρχαιολόγος
ellabroth@gmail.com

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μαρία

Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
makamati1@hotmail.com

Λιούλιας Στέργιος

Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Βέροιας
slioulias@gmail.com

Λύρου Φωτεινή

Δρ Αρχαιολόγος
vavlyrpen@hotmail.com

Μάλαμα Πηνελόπη

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Τμήματος Προϊστορικών και
Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων,
Εφορεία Αρχαιοτήτων Καβάλας
pmalama@culture.gr

Μαλαμίδου Δημητρία
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών
dmalamidou@culture.gr

Μαλλετζίδου Λαμπρινή
Δρ Φυσικός
Εργαστήριο Αρχαιομετρίας και
Φυσικοχημικών Μετρήσεων, Ε. Κ. «Αθηνά»
Εργαστήριο Προηγμένων Υλικών και
Διατάξεων, Τμήμα Φυσικής, ΑΠΘ
labrinim@auth.gr

Μαραγκού Χριστίνα
Δρ. Αρχαιολόγος
chrmarangou@yahoo.gr

Μερούσης Νίκος
Δρ Αρχαιολόγος
nikosmerousis@gmail.com

Μεταξάς Οδυσσέας
Δρ Αρχαιολόγος
odymetaxas@hotmail.com

Μητσοπούλου Ελένη
Δρ Αρχαιολόγος
elenemits@gmail.com

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Βασιλική
Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
v.missailidou@gmail.com

Μουσαντάμη Χριστίνα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας
Θεσσαλονίκης
cmoustadami@culture.gr

Μπεχτσά Κατερίνα
Αρχαιολόγος ΑΜΘ
ebehtsi@culture.gr

Μπιλούκα Αρτεμισία
Αρχαιολόγος
artbilouka@gmail.com

Muller Arthur
Professeur d'archéologie grecque, membre
senior de l'Institut universitaire de France,
Université Lille 3
arthur.muller@univ-lille3.fr

Νανόγλου Στράτος
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πέλλας
snanoglou@culture.gr

Παντή Άννα
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας
Θεσσαλονίκης
aranti@culture.gr

Ναζλής Γιάννης
Χημικός ΑΜΘ
inazlis@culture.gr

Ναούμ Ελπινίκη
Δρ Αρχαιολόγος-μουσειολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πέλλας
elrinaoum@culture.gr

Πανάτση Αγγελική
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων
apanatsi@culture.gr

Παπαδόπουλος Ευστράτιος
Δρ αρχαιολόγος
Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων
efstratiospa@gmail.com

Παπαδοπούλου Βαρβάρα
Δρ Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
vrpapadopoulou@culture.gr

Παπαδοπούλου Ειρήνη
Αρχαιολόγος
eirini_2g@hotmail.com

Παπαευθυμίου-Παπανθίμου Αικατερίνη
Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής
Αρχαιολογίας ΑΠΘ
rapanathi@hist.auth.gr

Παπαϊκονόμου Ειρήνη - Δέσποινα
UMR 7041 ArScAn Université Paris Nanterre
Archéologie et Anthropologie de la Maternité
et de l'Enfance en Grèce Ancienne

Πηλείδου Κωνσταντίνα
Δρ Αρχαιολόγος
dinapileidou@yahoo.com

Πουλακάκης Νεκτάριος
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κιλκίς
nroulakakis@culture.gr

Πουπάκη Ειρήνη
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σηπλιολογίας
ipoupaki@culture.gr

Προκόβα Αλεξάνδρα
Δρ Αρχαιολόγος
alprokova@gmail.com

Πρωτοψάλτη Σουλτάνα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης
sprotopsalti@culture.gr

Πυλαρινού Νικολέτα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Σερρών
nikolpil@yahoo.gr

Ράπτης Κωνσταντίνος
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Θεσσαλονίκης
raptis.constantinos@gmail.com

Σκαλιστή Ελένη
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων
elenskalisti@gmail.com

† Στεφανή Ευαγγελία
Δρ Αρχαιολόγος
Διευθύντρια ΑΜΘ

Στρατούλη Γεωργία
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Κιλκίς
gstratouli@gmail.com

Τερζοπούλου Δόμνα
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Έβρου
dterzopoulou@culture.gr

Τζαναβάρη Κατερίνα
Δρ Αρχαιολόγος
katerina_tzanavari@yahoo.gr

Τουλουμτζίδου Ανναρέτα
Δρ Αρχαιολόγος
atouloumtzidou@culture.gr

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ελένη
Αρχαιολόγος
Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
eletrak2012@gmail.com

Τσαγκούλη Χρύσα
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Τμήματος Προϊστορικών
και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων,
Εφορεία Αρχαιοτήτων
Χαλκιδικής & Αγίου Όρους
tsagoulichryssa@gmail.com

Τσιρτσώνη Ζωή
Δρ Αρχαιολόγος
Ερευνήτρια στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Γαλλίας
zoi.tsirtsoni@mae.uparis10.fr

Φαρμάκη Μαρία
Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κιλκίς
merrygfar@yahoo.gr

Φασούλας Αργύρης
Δρ Αρχαιολόγος
saluosaf@hotmail.com

Φωτιάδου Χρύσα
Συντηρήτρια/ Εικαστικός-Ζωγράφος ΑΜΘ
chfotiadou@culture.gr

Χατζηνικολάου Καλλιόπη
Δρ Αρχαιολόγος ΑΜΘ
kchatzini@yahoo.gr

Χονδρογιάννη-Μετόκη Αρετή
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Κοζάνης
achondrogianni@culture.gr

Χρυσοστόμου Πανίκος
Δρ Αρχαιολόγος
Προϊστάμενος Τμήματος Προϊστορικών
και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων,
Εφορεία Αρχαιοτήτων Φλώρινας
pchrissostomou@culture.gr

Blaževska Silvana
Archaeologist
National Institution Stobi
silvana.blazevska@gmail.com

ΤΟΜΟΣ Α

Ι. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

- 20 «Πολεμώντας ανεμόμυλους» - Αντιμετωπίζοντας τα νεολιθικά ειδώλια
Νίκος Ευστρατίου
- 32 Πέρα και γύρω από τον άνθρωπο - ειδώλια άλλων: μικρογραφίες του τεχνητού
περιβάλλοντος (νεολιθική περίοδος - πρώιμη χαλκοκρατία)
Χριστίνα Μαραγκού
- 50 Τυπολατρίες
Στράτος Νανόγλου
- 62 Αναζητώντας τη θεά: νεολιθικές απεικονίσεις, σύγχρονες αλληγορίες
Δήμητρα Κοκκινίδου
- 82 Η νεολιθική ειδωλοπλαστική στους υδάτινους κόσμους των λεκανών του Αμυνταίου
και των Γιαννιτσών. Τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των
ειδωλίων, τα ανασκαφικά συμφραζόμενα και η προσπάθεια ερμηνείας της χρήσης
και της λειτουργίας τους στον κοινωνικό τους χώρο
Πανίκος Χρυσσοστόμου
- 94 Προσεγγίσεις του αναπαραστατικού μικρόκοσμου του νεολιθικού οικισμού Αυγής
Καστοριάς
Οδυσσέας Μεταξάς & Γεωργία Στρατούλη
- 106 Η ανθρωπόμορφη νεολιθική ειδωλοπλαστική στις κοιλάδες της Κίτρινης Λίμνης
και του μέσου ρου του Αλιάκμονα, Π.Ε. Κοζάνης. Προκαταρκτική συγκριτική μελέτη
Αρετή Χονδρογιάννη-Μετόκη
- 122 Πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια από τον νεολιθικό οικισμό στον Πολυπλάτανο
Ημαθίας
Ευαγγελία Στεφανή & Νίκος Μερούσης
- 142 Νεολιθικά ειδώλια από την ανατολική Μακεδονία στο Αρχαιολογικό Μουσείο
Θεσσαλονίκης
Αναστασία Δημουλά & Ζωή Καϊκα
- 154 Μικρογραφικές αναπαραστάσεις ανθρώπων και ζώων σε νεολιθικά νοικοκυριά: η
περίπτωση του τομέα 6 στο Ντικιλί Τας
**Μαγδαληνή Βάλλα, Δημητρία Μαλαμίδου, Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Pascal Darcque & Ζωή Τσιρτσώνη**
- 168 Ανθρωπόμορφες και ζωόμορφες αναπαραστάσεις από τον νεολιθικό οικισμό
Προμαχών-Τορολιτσα: μία πρώτη παρουσίαση των ευρημάτων του ελληνικού τομέα
Μαγδαληνή Βάλλα, Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη & Ιωάννης Ασλάνης

- 182 Πήλινα ειδώλια-κουδουνίστρες από τον βορειοελλαδικό χώρο
Χρύσα Τσαγκούλη
- 196 Μικρογραφίες ανθρώπων και ζώων στον νεολιθικό οικισμό της Μάκρης Έβρου
Κωνσταντίνα Πηλείδου
- 212 Νεολιθικά ειδώλια από τη Μύρινα Λήμνου
Λίλλιαν Αχειλαρά
- 228 Ειδώλια από τη Μύρινα της πρώιμης εποχής χαλκού: σκέψεις και προβληματισμοί
Αγγελική Πανάτση & Νικολέτα Πυλαρινού
- 244 Figurines from Neolithic Thessaly:
The Importance of a Technological Study
Argyris Fassoulas
- 262 Πήλινα ειδώλια της ύστερης εποχής χαλκού από τη δυτική Θεσσαλία
Μαρία Βαϊοπούλου
- 280 Τα «αόρατα» ειδώλια της πρώιμης εποχής χαλκού στη Μακεδονία
Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου

II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

II.1. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

- 294 Η κοροπλαστική, μία γυναικεία υπόθεση... και όχι μόνο!
Arthur Muller
- 318 Πήλινα ειδώλια: διαχρονικές μορφές, ποικίλες ερμηνείες
Αγγελική Κουκουβού

II.2. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

- 334 Η παραγωγή του ειδωλίου στη Θεσσαλονίκη μέσα από τα ευρήματα των ανασκαφών
στο πλαίσιο της κατασκευής του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου
Ελένη Λαμπροθανάση & Σουλτάνα (Τάνια) Πρωτοψάλτη
- 342 Κοροπλαστικό εργαστήριο Αμφιπόλεως
Πηνελόπη Μάλαμα, Ιωάννα Βασιλειάδου & Νίκος Βασιλικούδης
- 358 The Hellenistic terracottas from Demetrias. Imported moulds and local
production
Stelios Ieremias
- 378 **ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

ΤΟΜΟΣ Β

II.3. ΕΙΔΩΛΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ

- 392 Η παρουσία των πήλινων ειδωλίων στα Ιερά της Πέλλας
Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη
- 408 Νεότερα στοιχεία για τις ανατολικές λατρείες στην Πέλλα
Νεκτάριος Πουλακάκης
- 422 Ειδώλια εφηβικών μορφών με καυσία από την Πέλλα και η σύνδεσή τους με τον θεό Άπτι
Ελπινίκη Ναούμ
- 434 Τύποι ειδωλίων θεοτήτων από την Άνω Μακεδονία και η αντανάκλαση των λατρειών της περιοχής. Εικονογραφικά και ερμηνευτικά ζητήματα
Καλλιόπη Χατζηνικολάου
- 452 Αιανή και νομός Κοζάνης. Ειδώλια και λατρεία της θεάς Κυβέλης
Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσίδη & Ειρήνη Παπαδοπούλου
- 468 Η λατρεία των ανατολικών θεοτήτων στη Βέροια: η μαρτυρία των ειδωλίων
Στέργιος Λιούλιας
- 482 Ειδώλια της Μπτέρας των Θεών από την ανασκαφή του οικοπέδου Β. Τομπουλίδη στην Αμφίπολη Σερρών
Ηλέκτρα Ζωγράφου
- 498 Τα πήλινα ειδώλια από το ιερό της Παρθένου στην αρχαία Νεάπολη (σημερινή Καβάλα)
Αλεξάνδρα Προκόβα
- 512 Τέσσερα ειδώλια προγαστόρων νάνων: μία θεώρηση των σχέσεων των λαών της Μεσογείου τον 6ο αιώνα π.Χ. Ο ρόλος της Μακεδονίας
Χριστίνα Μουσαντάμη & Μαρία Φαρμάκη
- 526 Ειδώλια από το κτήριο Λ στο ιερό της Δωδώνης: οι πρώτες παρατηρήσεις
Ιουλία Κατσαδήμα, Γεώργιος Γεωργούλας & Ελένη Σκαλιστή
- 546 Πλαστικό αγγείο και ειδώλια από το ιερό στο σπήλαιο «Δρακότρυπα» Θάσου
Φώτης Γεωργιάδης
- 558 Ειδώλια και πλαστικά αγγεία αρχαϊκών χρόνων από την Αμβρακία
Ανθή Αγγέλη & Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου
- 570 Πήλινα ειδώλια ένθρονων γυναικείων μορφών από το Λειβήθριο άντρο του Ελικώνα στη Βοιωτία
Γεωργία Γεωργιάδου

586 Terracotta figurines from Stobi in funerary context
Silvana Blaževska

II.4. ΤΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΣΕ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

602 Πολύμυλος Κοζάνης. Ειδώλια ελληνοιστικών χρόνων
Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Δήμητρα Θεοδώρου & Κατερίνα Αναγνωστοπούλου

620 Πήλινη κεφαλή από την Απολλωνία
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

628 Πήλινα ειδώλια από την «οικία της Γοργούς», στην αρχαία Στρώμη
Δόμνα Τερζοπούλου & Κατερίνα Τζαναβάρη

652 Ειδώλια από το οικόπεδο «Αγροτικού Ιατρείου» στη Μήθυμνα Λέσβου: νέα στοιχεία για την κοροπλαστική της αρχαίας Μήθυμνας
Ειρήνη Πουπάκη

670 Τύποι ειδωλίων από οικιστικά σύνολα στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα. Η περίπτωση του οικισμού αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στη Φίλια Καρδίτσας
Χρήστος Καραγιαννόπουλος

II. 5. ΤΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΣΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

686 Γυναικείες καθιστές μορφές και προτομές από ταφικά σύνολα των νεκροταφείων Θέρμης και Σουρωτής
Βικτώρια Αλλαμανή

702 Τύποι ειδωλίων στα νεκροταφεία της Νέας Φιλαδέλφειας: οι προτομές των υστεροκλασικών και πρώιμων ελληνοιστικών χρόνων
Βασιλική Μισαπλίδου-Δεσποτίδου

718 Ειδώλια από την αρχαία Άκανθο
Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου

752 Ειδώλια της ύστερης αρχαϊκής και κλασικής περιόδου από το νεκροταφείο της αρχαίας Ερεσού
Λίλλιαν Αχειλαρά, Γεώργιος Βαβλιάκης & Φωτεινή Λύρου

768 Ειδώλια ύστερων ελληνοιστικών-πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων από λαξευτό τάφο της δυτικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης
Μιχαήλ Βιολατζής, Ελένη Λαμπροθανάση & Κωνσταντίνος Θ. Ράπτης

776 «Οστράκινα τορεύματα» από τον Τρίλοφο Θεσσαλονίκης. Εξετάζοντας τα πήλινα ανάγλυφα πλακίδια από τη διακόσμηση ταφικών κλινών
Ανναρέτα Τουλουμτζίδου

800 Πήλινα ειδώλια από το νεκροταφείο της μυυγονικής Αρέθουσας
Άννα Παντή & Ελένη Μπυσοπούλου

816 Ειδώλια-κερίσματα από τη νεκρόπολη της αρχαίας Θάσου: μια επισκόπηση
Στρατής Παπαδόπουλος & Κατερίνα Μπεχτοή

828 Τα ειδώλια του ταφικού τύμβου Αλμυρής Λίμνης Αβδήρων
Κωνσταντίνα Καλλιντζή & Βασιλεία Δημητρακοπούλου

842 Ειδώλια για τους κεραμείς. Σύνολα κοροπλαστικής ελληνιστικών χρόνων από δύο εργαστήρια κεραμικής της Πέλλας
Νίκος Ακαμάτης

III. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ

856 Αρχαιομετρική διερεύνηση των ειδωλίων από τις ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης
Σβετλάνα Βιβντένκο, Αργύρης Θάνος, Αθηνά Βασιλειάδου & Λαμπρινή Μαλλετζίδου

870 Μη επεμβατική φυσικοχημική μελέτη χρωστικών σε υστεροαρχαϊκά ειδώλια από τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής
Ιωάννης Ναζής, Αρτεμισία Μπλούκα & Χρήστος Κασιόφας

882 Η κατασκευή σπυριγμάτων στα εργαστήρια συντήρησης του ΑΜΘ για την εγκατάσταση της έκθεσης «Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό»
Χρυσάνθη Φωτιάδου & Σοφία Αθανασιάδου

892 **ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

I. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

II.1. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

II.2. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

II.3. ΕΙΔΩΛΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ

II.4. ΤΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΣΕ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

II. 5. ΤΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΣΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

III. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ